

Urszula Chęcińska*

O liście, pedagogice epistolarnej i wychowaniu na dobrach kultury. Refleksja wprowadzająca

On Letters, Epistolary Pedagogy, and Education Based on Heritage Introductory Reflection

List, jako najstarszy gatunek literacki, jest „fenomenem edukacyjnym”¹. W strukturę każdego listu wpisuje się bowiem stosunek wychowawczy, który opiera się na osobowej relacji pedagogicznej wyzwalającej twórczą aktywność jednostki. List opiera się na dobrach kultury i łączy się z kształceniem jako przeżywaniem wartości i powinności kulturalnych. Jako tekst kultury wymaga więc świadomych oddziaływań podnoszących jakość życia nadawcy i odbiorcy. List, tak jak biografia i autobiografia, mówi o „biegu życia ludzkiego”², o jego niepowtarzalności i nieprzewidywalności, otwierając tym samym nowe perspektywy na nauczanie i uczenie się: „Autokreacyjne kompetencje, wzbudzone i rozwijane w kontekście namysłu nad własną biografią, służą w końcowym efekcie bardziej pomyślanemu kierowaniu własnym życiem, skuteczniejszemu i bardziej satysfakcjonującemu radzeniu sobie z własnym życiem” – tak na ten temat

* Urszula Chęcińska (ORCID: 0000-0002-0416-1691) – dr hab. prof. US, Uniwersytet Szczeciński, Instytut Pedagogiki; kontakt: urszula.checinska@usz.edu.pl.

1 E. Dubas, *Wstęp. Wprowadzenie do problematyki tomu*, w: *W stulecie metody biograficznej. Refleksje i przykłady badań z perspektywy polsko-frankofońskiej*, red. E. Dubas, A. Słowik, seria Biografia i Badanie Biografii; t. 7, Łódź 2020, s. 88. W serii ukazało się już 9 tomów naukowych współredagowanych przez Elżbietę Dubas.

2 Ch. Buhler, *Bieg życia ludzkiego*, tł. E. Cichy, J. Jarosz, Warszawa 1999.

pisze Elżbieta Dubas w artykule *Uczenie się z własnej biografii jako egzemplifikacja biograficznego uczenia się*³.

Pedagogika epistolarna⁴, definiowana jako rodzaj pedagogicznego namysłu nad światem kultury, wiązała się zawsze z trwałym system kulturalnych odniesień i kulturowych kontekstów. Pedagogika epistolarna odwołuje się bowiem do sfery dóbr kulturowych, wpływa na estetyzację wrażeń i pełniejsze doświadczanie świata wartości zarówno ze strony odbiorcy, jak i nadawcy listu. Pedagogika epistolarna to ważna część pedagogiki kultury, która otwiera nowe możliwości badawcze związane z analizą i interpretacją listów jako tekstów kultury.

*

Tożsamość pedagogiki kultury, zgodnie z sugestią jej badaczy, wywodzi się z ducha hermeneutycznej metodologii Wilhelma Diltheya. Zdaniem autora *Pism estetycznych*, najwyższą formą literacką wykazującą związki z filozofią życia, w której bieg życia i jego rozumienie stanowią jedność, staje się autobiografia. Tak jak ma to miejsce w wydanej w 1995 r. *Refleksji dokonanej. Autobiografii intelektualnej* Paula Ricoeura⁵, kontynuatora myśli Diltheya. Przedmiotem hermeneutycznej wykładni Diltheya i Ricoeura stały się wszystkie dzieła pisane: dzieła filozoficzne i literackie, ale przede wszystkim dokumenty osobiste: dzienniki, pamiętniki i listy. „Podobają nam się dzienniki i listy jako najwymowniejsze dokumenty, które pozbawioną kształtu faktyczność zdają się utrwać w momencie obecności”⁶. Autobiografia, jak sugeruje Georg Misch, nie poddaje się definicji, a jako ekspresja życia należy do wyższych etapów kultury i jako narzędzie samo-

3 E. Dubas, *Uczenie się z własnej biografii jako egzemplifikacja biograficznego uczenia się*, „Nauki o Wychowaniu. Studia interdyscyplinarne”, 4 (2017) nr 1, s. 63–87, DOI: 10.18778/2450-4491.04.05.

4 U. Chęcińska, *O teorii listu i pedagogice epistolarnej*, w: *taż*, *Transcende te ipsum. O sztuce życia w listach prof. Z. Mysłakowskiego i Joanny Kulmowej*, Szczecin 2024, s. 34–40.

5 P. Ricoeur, *Refleksja dokonana. Autobiografia intelektualna*, tł. P. Bobowska-Nastarzewska, Kęty 2005.

6 G. Misch, *Pojęcie i źródło autobiografii*, w: *tenże*, *O postaciach osobowości. Pojęcie i źródło autobiografii*, tł., oprac. i posłowie E. Paczkowska-Łagowska, Kraków 2020, s. 83–114.

poznania człowieka wykazuje charakter proteuszowy⁷ – tak jak proteuszowa jest ontologia listu, o czym wielokrotnie pisała Lucyna Marzec⁸.

Jako gatunek związany bardziej z autobiograficznością niż biograficznością, list opiera się na potrzebie namysłu nad sobą, ponieważ niesie ze sobą ważny aspekt psychoedukacyjny i głęboki aspekt terapeutyczny⁹. „Listy muszą być czytane” – twierdził Janusz Korczak, mistrz form epistolarnych, który poprzez list połączył przeżywanie z wyrażaniem, odtwórczym myśleniem i rozumieniem. Oryginalna filozofia życia Diltheya, powiązana z filozofią kultury, wywarła także istotny wpływ na rozwój polskiej pedagogiki kultury reprezentowanej przez Wielką Pokoleniową Czwórkę: Bogdana Nawroczyńskiego, Kazimierza Sośnickiego, Stefana Szumana i Zygmunta Mysłakowskiego¹⁰. „List to ustabilizowana pośrednia forma styczności osobistej, która stanowić może warunek wspólnoty przeżyć i oddziaływania wychowawczego”¹¹ – tak o liście pisał Zygmunt Mysłakowski, kierownik pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki utworzonej w 1925 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim. Prekursor badań biograficznych w pedagogice traktował epistolarność jako jedno z ważniejszych narzędzi myślenia i przeżywania świata. W listach do przyjaciół Mysłakowski wypowiadał się o kulturotwórczej funkcji listu, o jego pedagogicznych związkach z myślą artystyczną, stanowiącą według niego ważny edukacyjny przekaz dla kolejnych pokoleń. W diltheyowski sposób zbudował więc nową odmianę pedagogiki epistolarnej, która stała się także udziałem Marii Grzegorzewskiej¹². Autorka *Listów do młodego nauczyciela* uprawiała pedagogikę epistolarną na najwyższym poziomie, głęboko wierząc w to, że list jako autonomiczny tekst kultury przygotowuje odbiorcę i nadawcę do czynnego uczestnictwa w życiu społecznym. Maria Grzegorzewska, tak jak Helena Radlińska¹³, autorka pisanych pod

7 Tamże, s. 92.

8 L. Marzec, *List*, „Forum Poetyki”, lato 2015, s. 86–97.

9 D. Demetrio, *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisanie o sobie*, tł. A. Skolimowska, Kraków 2000.

10 L. Witkowski, *Przełom dwoistości w polskiej pedagogice. Historia, teoria, krytyka*, Kraków 2013.

11 Z. Mysłakowski, *O kulturze współżycia. Rozważania i propozycje*, Kraków 1967, s. 68.

12 Marii Grzegorzewskiej *listy do przyjaciół*, wybór i oprac. E. Tomasik, Warszawa 2002.

13 W. Theiss, *Radlińska*, Warszawa 2007.

koniec życia *Listów o nauczaniu i pracy badawczej*¹⁴, realizowała w listach swój pedagogiczny „mistrzowski”¹⁵ zamysł twórczy podporządkowany poszukiwaniom prawdy o człowieku, ujmowanej w „kategoriach świata duchowego”.

List, który był obecnym w wielu traktatach pedagogicznych¹⁶ i wielu rozprawach naukowych, stanowił zawsze ważne źródło do dziejów wychowania, służył jako materiał pomocniczy w licznych analizach historyczno-pedagogicznych. Dowodem na to są *Listy o pedagogice społecznej* Wiesława Theissa¹⁷, który połączył list z pedagogiką i jej „historią społeczną”, pamięcią pokoleń oraz wychowaniem na dobrach kultury. „Bezsprzecznie trzeba stwierdzić, że korespondencja jest cennym źródłem do dziejów edukacji i nauki. Jest źródłem wszechstronnym, mówiącym o wielu sprawach z życia piszących, ale i z życia epoki, na którą przypada los autorów listów”¹⁸ – tak właśnie skomentowała zjawisko znakomita badaczka Władysława Szulakiewicz w rozdziale *Korespondencja w badaniach historii edukacji i nauki*, zamieszczonym w redagowanym przez siebie naukowym tomie *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*. W podobny sposób epistolarność potraktowali także inni wybitni badacze andragogiki, gerontologii i biografistyki pedagogicznej: Elżbieta Dubas¹⁹, Danuta Lalak²⁰ i Ryszard Skrzyniarz²¹.

- 14 H. Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, w: *taż, Z dziejów pracy społecznej i oświatowej. Pisma pedagogiczne*, t. 3, wstęp J. Hulewicz, wybór i oprac. W. Wyrobkowska-Pawłowska, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 329–478.
- 15 I. Kamińska-Jatczak, *Helena Radlińska w latach 1939–1945 – historia zrekonstruowana ze wspomnień*, „*Nauki o Wychowaniu. Studia interdyscyplinarne*”, 8 (2019) nr 1, s. 176–210, DOI: 10.18778/2450-4491.08.12.
- 16 M. Wichowa, *List jako forma wypowiedzi w humanistycznych traktatach pedagogicznych powstałych na gruncie polskim*, „*Napis*”, 1994, seria 1, s. 11–26.
- 17 *Listy o pedagogice społecznej: Helena Radlińska, Aleksander Kamiński, Adam O. Uziębło*, red. W. Theiss. Warszawa 2002.
- 18 W. Szulakiewicz, *Korespondencja w badaniach historii edukacji i nauki*, w: *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, t. 5, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015, s. 48. W serii *Pedagogika Toruńska* ukazało się 6. tomów redagowanych przez Władysławę Szulakiewicz.
- 19 E. Dubas, *Humanistyczny obraz starości. Przesłanki dla gerontologii humanistycznej*, seria *Refleksje nad starością*, t. 3, Łódź 2024.
- 20 D. Lalak, *List – funkcje i potencjał biograficzny*, w: D. Lalak, A. Ostaszewska, *Źródła do badań biograficznych. Listy. Dzienniki. Blogi. Materiały wizualne*, Warszawa 2016, s. 19–56.
- 21 R. Skrzyniarz, *Dokumenty źródłem analiz i badań biograficznych w pedagogice*, „*Biografistyka Pedagogiczna*”, 3 (2018) nr 1, s. 273–283, DOI: 10.36578/BP.2018.03.21.

*

„List jest częścią życia. Powstaje na płaszczyźnie życia. Tym różni się od większości innych rodzajów literackich, które powstają w świecie duchowego odosobnienia, jakby z dala od «gwaru bezpośredniej rzeczywistości»”²² – pisała Stefania Skwarczyńska jako autorka *Teorii listu*, która ukazała się 1937 r. nakładem Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Skwarczyńska, absolwentka i docent Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, zwróciła wówczas uwagę na autonomiczny charakter listu, jego wartości estetyczne i utylitarne związki z życiem. „Korespondencja nie tylko mówi o życiu, lecz jest *ż y c i e m s a m y m* – stwarza dla czytelnika niesłychanie bogate pole przeżyć, daje przeżyciu estetycznemu wyjątkowo podatne warunki”²³ – napisała w ostatnim rozdziale *Teorii listu*, traktując list jako załączek form literackich i jeden z warunków uprawiania wysokoartystycznej „sztuki listowej”. Tak ważnej dla Cyserona, Seneki, Madame de Sevigne, Goethego, Słowackiego, Krasińskiego, Mickiewicza, Korczaka, Sośnickiego, Mysłakowskiego, Grzegorzewskiej, Radlińskiej, Kulmowej i wielu innych. O kulturotwórczej funkcji listu pisała w 2019 r. też Anita Całek. W wydanej w Wydawnictwie Uniwersytetu Jagiellońskiego erudycyjnej *Nowej teorii listu* zdefiniowała list jako tekst kultury charakteryzujący się następującymi cechami:

[...] jako gatunek wypowiedzi stanowi całość odrębną, autonomiczną, specyficznie skomponowaną i wyznaczającą własne wewnętrzne reguły komunikacyjne, równolegle wchodzi w interakcje z rzeczywistością (do której się odnosi), nadawcą (oraz wydawcą i badaczem – jako nadawcami „drugiego”, a także „trzeciego” poziomu) i odbiorcą (oraz czytelnikami-odbiorcami na kolejnych poziomach opublikowanie lub upublicznienie korespondencji [...]) List to równocześnie tekst kultury: całość odrębna specyficznie skomponowana i tworząca własne reguły komunikacyjne (zapisane w podręcznikach epistolograficznych, wzorach listów czy popularnych listownikach). Założenie to pozwala przekroczyć nierozstrzygalny spór o literackość versus użytkowość listu²⁴.

22 S. Skwarczyńska, *Teoria listu*, na podstawie lwowskiego pierwodruku opracowali E. Feliksiak i M. Leś, Białystok 2006, s. 332.

23 Tamże.

24 A. Całek, *Nowa teoria listu*, Kraków 2019, s. 82.

Zdaniem badaczki autonomiczny charakter listu wpływa na tworzenie „tożsamości komunikacyjnej” nadawcy i odbiorcy, ich „rozumienia siebie”²⁵, uważności i aktywności epistolarnej²⁶. List jest, zdaniem autorki *Nowej teorii listu*, równocześnie „medium własnej podmiotowości nadawcy” i „formą ekspresji polifonicznego Ja”²⁷. Wyrazem wolności i kreatywności nadawcy, który wpływa na autokreację odbiorcy, kształtuje jego empatię oraz „czułość” i doświadczanie podmiotowości. List, tak jak autobiografia, staje się wtedy „hermeneutyką życia”²⁸, która pozwala rozumieć siebie, postrzegać świat i Innych w różnych kulturowych aspektach. List, w którym pisanie jako mówienie oraz czytanie jako słuchanie²⁹ wiąże się z nieustannym przekraczaniem granic, samowychowaniem i poszukiwaniem własnej tożsamości, przetwarza bowiem ludzki los w ważną edukacyjną wartość. A odczuwana w liście emocjonalna kontekstowość prowadzi odbiorcę listu do świadomego rozumienia własnej egzystencji. W ten sposób list przestaje być tylko narzędziem komunikacji i wyrazem świadomości historycznej, łączy się z wychowaniem, które posiada wymiar dialogiczny. „Jeśli człowiek ma się wychowywać i kształcić, to należy położyć nacisk na specyficzne ludzkie zdolności”³⁰ – zauważył Hans Georg Gadamer w *Wychowanie jest wychowaniem siebie*, eseju, który najpierw był wykładem wygłoszonym w Gimnazjum Dietricha Bonhoeffera w Eppenheim. Wychowanie, według Gadamera, wiąże się więc zawsze „z wychowaniem siebie, tak jak kształcenie jest

- 25 P. Ricoeur, *Hermeneutyczna funkcja dystansowania*, w: tenże, *Hermeneutyka i nauki społeczne. Eseje o języku, działaniu i interpretacji*, tł. J. Bednarek, P. Graff, Warszawa 2025, s. 145–222.
- 26 Spotkania we wspólnej przestrzeni. O Nowej teorii listu z Anią Całek rozmawia Lucyna Marzec, „Tekstualia”, 2022, nr 2 (69), s. 5–18.
- 27 A. Całek, Dialogowość listu w świetle koncepcji polifonicznego Ja, „Zagadnienia Rodzajów Literackich”, 64 (2021) z. 3, s. 25–41, DOI: DOI: 10.26485/ZRL/2021/64.3/2.
- 28 E. Paczkowska-Łągowska, *Posłowie. Autobiografia jako hermeneutyka życia. O filozoficznym i naukowo-humanistycznym znaczeniu pism autobiograficznych w nawiązaniu do Wilhelma Diltheya i Georga Mischy*, w: G. Misch, *O postaciach osobowości. Pojęcie i źródło autobiografii*, s. 115–149.
- 29 J. Marczyńska, *Mówienie i słuchanie: czas listu*, w: taż, *Epistula privata. Przyczynek do badania niewystawialnego w mowie pisanej*, Kraków 2021, s. 138–146.
- 30 H. G. Gadamer, *Wychowanie jest wychowaniem siebie*, w: tenże, *Teoria, etyka, edukacja. Eseje wybrane*, wybór R. Godoń, wstęp i red. P. Dybel, Warszawa 2008, s. 258–270.

zawsze kształceniem siebie”³¹. Ma to ewidentny związek z umiejętnością podejmowania dialogu, etyką umiaru i sprawiedliwości, dobrą wolą poznawania świadomości odbiorcy i przyjaznego z nim porozumienia. List jako dokument osobisty i źródło wiedzy o życiu indywidualnym i zbiorowym wpisuje się zatem dzisiaj w sposób szczególny we współczesny autobiograficzny dyskurs naukowy. Epistolarne portrety zamieszczone w tym tomie to w pierwszym rozdziale głównie egzemplifikacja pedagogiczna. To dalszy ciąg rozważań o pedagogice epistolarnej definiowanej jako rodzaj pedagogicznego namysłu nad światem kultury. Pedagogika epistolarna wiąże się bowiem z trwałym systemem kulturalnych odniesień i kulturowych kontekstów związanych z pedagogiką kultury, której fundamentem jest wychowanie na dobrach kultury i kształcenie jako przeżywanie wartości i powinności kulturalnych³². Wobec powszechnie panującego „zwrotu archiwalnego” i „zwrotu edukacyjnego w kulturze” w naukach humanistycznych i społecznych wydaje się być dzisiaj to istotne i niezwykle ważne. Tak jak ważne jest nieustanne doskonalenie aksjologicznej podmiotowości człowieka poprzez wychowanie w duchu poszanowania wartości moralnych i osobowych. Albowiem *ex nihilo nihil fit*...

31 Tamże, s. 259.

32 U. Chęcińska, *O pedagogice epistolarnej jako sztuce życia. Listy prof. Zygmunta Mysłakowskiego do Joanny Kulmowej (1963–1971)*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 6 (2021) nr 2, s. 577–594, DOI: 10.36578/BP.2021.06.13.